

Aristotelov »katolicizam« i Platonovo »pravoslavlje« – zapadni racionalizam i istočni misticizam kao ontološke diferencijacije europske kulture

Čini se možda pretjerana konstatacija Samuela Huntington-a da svijet ulazi u period "sudara civilizacija", ali svakako da je današnji svijet postao sasvim svijestan kulturnih razlika, koje ga dijele. Pa, u ovom smislu, možda bi vjerojatnija bila blaža varijanta Francisa Fukujame o "sudaru kultura"¹.

Teoretičari su više puta razmatrali odnos religije i kulture, i društva uopšte. Dirkem, Weber, Malinovski i ostali, neosporni su autoriteti u ovoj oblasti. Ali, u svijetlu suvremenih konstelacija, taj odnos traži nova i nova promišljanja. Možda je u pravu Clifford Geertz, koji tvrdi da suvremena istraživanja ovog odnosa i dalje "žive od pojmovnog kapitala"² kojeg su ostavili ovi autoriteti. I realno, sva novija istraživanja, u jednom ili drugom smislu, mogu se povezati s ovim autoritetima. Čak je i istraživanje samog Geertz-a na liniji Max Weber-a.

U tom su se duhu moderni istraživači: Peter Berger, Robert N. Bellah, spomenuti Clifford Geertz kao i ost., počeli sve više fokusirati na *simbolizam* i *smisao*, kao ključne kategorije koje referiraju na odnosu religije i kulture, a koji se u suštini mogu povezati sa kategorijalnim aparatom spomenutih autoriteta. Istraživanja su u svakom slučaju pridonijela da još dublje, ali i empirijski detaljnije uvidimo odnos religije i svijeta, odnos svijetog i profanog. "Možda je čudno" -kaže Robert Withnow - "svakidašnji život uzeti kao početnu tačku **u potrazi za svetim**"³. Ali suvremeni interes fokusira se točno na odnos svijetog i profanog. Osobito poslije inspirativne studije Peter-a Berger- a, *The Sacred Canopy: Elements of Sociological Theory of Religion*,⁴ gdje se ovaj odnos razmatra i u kontekstu spomenutih kategorija *simbolizma* i *smisla*. Za Berger-a, religija je simbolički univerzum, koj nameće *smisao* cjelokupnom svijetskom poretku i životu općenito.

---

¹ Kao što je i naslov njegovog dijela: Francis, Fukujama, *Sudar kultura*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997

² Clifford Geertz, *Толкување на културите*, Магop, Скопје, 2007, 90

³ Robert Withnow, *Во потрага по светото*, Слово, Скопје, 2003, 14

⁴ Peter Berger, *The Sacred Canopy: elements of Sociological Theory of religion*, Garden City, N.Y., Doubleday, 1967

Kultura, pak označava "povijesno prenijeti obrazac značenja, otjelotvorenih u simbolima, sistem naslijeđenih pojmova izraženih u simboličkim formama, uz pomoć kojih ljudi čuvaju, prenose i razvijaju svoje znanje o životu"⁵, jasno je značajno mjesto i uloga religioznih simbola koji prenose značenja u kulturi i životu ljudi. Štoviše, za Geertz- a sakralni simboli funkcioniraju tako da sintetiziraju *etos* (kurziv- T.S) naroda (što podrazumeva- nivo, kvalitet i karakter njegovog života, moralnoga i estetskoga stila i raspoloženja i njegovog svijetozora)⁶

"Etos jednog naroda" - to je ono isto o čemu govori Webber, kada kaže da je asketski protestantizam, stvorio etos, saglasan modernom racionalnom kapitalizmu. Za Webber- a je taj etos direktna posljedica protestantizma. Motivacija, usmjerenost života, želja za uspjehom...,koji čine kapitalistički duh, po Webber-u potiču od kalvinističkog učenja i svojstveni su, primarno kalvinističkim protestantima.

Nemamo namjeru elaborirati detaljno ovu, već dovoljno poznatu Webber- ovu poziciju, samo ćemo citirati stav njegove studije, koji delimo, i koji je dobra osnova naše daljnje elaboracije: "Nemamo uopšte namjeru da podržavamo takvu neresioznu i apstraktnu tezu" - kaže Webber - "da se duh kapitalizma mogao razviti samo pod uticajem određenih posljedica reformacije, ili čak da je kapitalizam ekonomski sistem koji je kreirala reformacija...Sasvim suprotno, želimo samo da ustanovimo dali su i u kojoj mjeri religijske sile učestvovala u kvalitativnom oblikovanju i kvantitativnom širenju tog duha, širom svijeta...Sve što možemo jest da nastavimo da istražujemo dali je li moguće i u kojim slučajima, ustanoviti postojanje određene uzajamne uslovljenosti među oblika religijskih uvjerenja i praktičnih etičkim načelima. Istovrijemeno, nastojit' ćemo, da u najvećoj mogućoj mjeri razjasnimo na koji način i u kom smislu, na osnovi te uslovljenosti, religijski pokreti utiču na razvoj moderne kulture"⁷

I mi ćemo u ovom radu pokušati razjasniti kako religijske ideje utječu na modernu kulturu, ali ne samo na protestantskom primjeru, već i u jednom širem,

---

⁵ Clifford Geertz, Op., cit., 92

⁶ Ibid., 90

⁷ Max, Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Svjetlost, Sarajevo, 1989, 19

povijesnom kontekstu istočnog i zapadnog kršćanstva. Ovaj je odnos vrlo rijetko dotaknut od modernih istraživača kod nas, pa se još u početku ograđujemo od ambicije da ćemo dati iscrpnu analizu teme, ne samo radi ograničenja prostora, već i radi kompleksnosti problema, koji traži ne samo temeljnu teorijsku elaboraciju, već i detaljnu empirijsku verifikaciju. Zato je ovaj rad više skica budućih isljeđivanja, nego što je sam zaokruženo istraživanje sa definitivnim rezultatima. Mi smo, kao i Webber, svijesni da se objašnjavanje kulturnog etosa jednog naroda ne može pripisati isključivo religijskim razlikama. Takvo bi nešto bilo nedopustivo simplificiranje bez znanstvene opravdanosti, imajući u vidu složene povijesne, socijalne, političke i druge kompleksne okolnosti koje determiniraju kulturu.

“Specifična sklonost racionalizmu” koju Webber pripisuje protestantizmu, smještenu u širem, povijesnom kontekstu, ima značenje i za našu temu. Naime, time se ta sklonost doima kao rezultat nekih drugih tendencija, koji su daleko dublji.

U tom cilju, trebamo početi od perioda kada je Crkva bila jedna. To će nam otkriti dvojstveno stanje same prirode kršćanstva. Naime, jos u početku kršćanstva ukorijenjene su dvije proturječne tendencije - *racionalizam* i *misticizam*.

Rano će kršćanstvo, među ostalim, svoju fizionomiju graditi na temeljima antičkog, grčkog nasljedstva. Za naše potrebe poći ćemo od dvije najmarkantnije ličnosti antike: Platona i Aristotela (razumije se da je kršćanstvo inkorporiralo i neka druga učenja i ideje - stoicizam na primjer),

Platon je podijelio svijet na idealni i materijalni, locirajući bitak van materije. Neposredni, je misićni uvid, sazercanje proglosio višim od racionalnog. Ovakvi stavovi kulminiraju u neoplatonizmu; neoplatoničari dovode ove ideje do krajnjih religioznih konzekvenci. Ovim je, u kršćanstvu ustanovljen mistični (iracionalni) aspekt.

Utemeljivač logike, Aristotel, je empirist, istražitelj, a ne tvorac mitova i teologija, kao Platon. Njegov racionalan istraživački duh će se isto tako trajno ugraditi u kršćanstvu.

(Ovako skraćeno izlaganje Platonovog i Aristotelovog uticaja na kršćanstvo je daleko od zadovoljavajućeg i ubedljivog i izgleda kao nedopustivo pojednostavljivanje. Za produbljeniji uvid u sve aspekte krišćanske recepcije antičke misle, upućujem na: Volfhart Panenberg, *Teologija I filozofija*, Plato, Beograd, 2003).

Racionalizam i misticizam svoju će bitku započeti već na samom početku krišćanstva. Sve krize, svi nesporazumi, sve do konačno razdvajanje istočne i zapadne Crkve, u svojoj će osnovi imati ovu podvijenost, koja kao zabiti klin cepa tkivo kršćanstva. "Krišćanski svijet"- kaže G. Florovski - "je polarizovan. Krišćanska povijest se odvija u suprotstavljenosti carstva i pustinje"⁸. Prvi, veći a i ključni sudar - ikonoborna kriza, rezultat ja ove podvojenosti između racionalizma i misticizma. Nema sumnje da je branjenje ikona, prije svega od Sv. Jovana Damaskina zasnovano na neoplatonizmu. "Cjelokupni koncept 'prauzora' i 'slike' je bio platonistički"⁹

Suprotstavljanje platonovaca i aristotelovaca dostići će kulminaciju u XV stoljeću preko Pliton-a, Visarion-a Sholarij-a (Genadij-a). Racionalizam i misticizam kao suprotstavljene tendencije u kršćanstvu, dobiti će svoju sistematsku formu, na Zapadu u oličju Tome Akvinskog, na Istoku u Grigoriju Palame. **Akvinski prilagođava Aristotela i stavlja ga u funkciji dogme, dok u učenju Palame trijumfira Platonov duh, prilagođen dogmi.** Kulminacija sudara, a s time i definitivno razgraničenje duhovne fizionomije Zapada i Istoka, događa se u t.z. **Isihastičkom sporu**, između Varlaama i Palame i njihovih sljedbenika. **Na Zapadu će zavladati intelektualistički realizam, na Istoku mistični realizam;** Zapad će dokazivati Boga, Istok će Ga doživljavati kroz isihiju. To što se Istok definitivno odlučio za autoritet mističkog uvida, umjesto autoritet racionalnog spoznanja Zapada, je ključno za sudbinu Krišćanstva. Odluka Istoka za mističko sozercanje, umjesto racionalnu spoznaju, distancira ga od puta po kojem je docnije krenuo Zapad - renesans, crkvene reformacije, protestantizam.

---

⁸ Георгије, Флоровски, *Хришћанство и култура*, Логос, Београд, 1993, 31

⁹ Ibid., 99

Na suprotstavljenim tendencijama u krišćanstvu, kao njegovoj imanentnoj karakteristici inzistira i Peter Berger¹⁰. Judaizam je, tvrdi on, odbacio magiju i misticizam. To je, zajedno s etičkim racionalizmom, preuzelo kršćanstvo. No, kaže on, kršćanstvo je još u startu napravilo korak unatrag, ponovo uvodeći određeni nivo misticizma i elemente magije i svetih tajni. Racionalistička linija, koja kulminira u protestantizmu, “u velikoj je mjeri odbacila pričesne i ritualne elemente katoličke vjere”¹¹.

Ovako definirana konačna fizionomija zapadnog i istočnog krišćanstva, prvo s reformacijom, a poslije i sekularizmom, suštinski će definirati fizionomiju zapadne i istočne kulture. Paradoksalno, reformacija (1517) koja je ustvari trebala značiti ojačanje i učvršćenje vjere, posula je sjeme sekularizacije (XVII st.) Racionalizam je dostigao kulminaciju na Zapadu. **Dominantni racionalni element, procesom sekularizacije je počeo graditi specifični etos zapadne kulture.** Sekularizacija, u ovom slučaju, ne znači napuštanje religijskih simbola, rituala, vjerovanja, već njihovo **prilagođivanje svjetovnom**. U procesu sekularizacije, na Zapadu, ne gubi se religija, već se gubi razlika između društvenog i religijskog. Religijska uvjerenja, ideje, simboli i značenja sekularizuju se, transponiraju se u svjetovnom, kulturnom prostoru. Događa se **antropologozacija religije**. Institucije postaju odraz božje volje; prava, suverenitet, pravna sloboda i druge moderne pojmove temelje se na sekulariziranoj religiji. Karl Schmit u svom djelu *Politička teologija*, direktno tvrdi: “Svi pregnantni poimi o modernom učenju o državi, pretstavljaju sekularizirane teološki pojmove”.¹²

Dok se je na Zapadu događao ovaj proces formiranja modernih država, koje su procesom sekularizacije definirale svoju kulturnu fizionomiju, Istoku nije bila data takva šansa - u 1453 Carigrad je pao pod tursku vladavinu. U trenutku kada se je ta osobita Crkvena duhovnost trebala artikulirati, proizvesti specifičan

---

¹⁰ O ovom aspektu analize Berger-a pogledaj kod: Malkom, Hamilton *Sociologija religije*, Clio, Beograd, 2003, 320-325

¹¹ Ibid., 322

¹² Karl Schmidtt, *Политичка теологија*, Култура, Скопје, 1993, 48

kulturni etos (jer i na Istoku Crkva je sve više gubila djelovanje), nije dobila šansu.

Istočno kršćanstvo nikad nije dobilo svoju svjetovnu artikulaciju. U biti, to je jedini i konačni zaključak ovoga truda. Kad bi imao tu mogućnost, Istok bi se profilirao u specifičnu mističnu, kulturnu sredinu. Današnja percepcija Istočnih kultura, kao manje - više orijentalne je rezultat tog, mističnog elementa u njima, iako te kulture nisu uspjele stvoriti specifične kulturne produkte na temelju te mističnosti. **Sakralni simboli, rekao bi Girz, nisu uspjeli na Istoku sintentizirati specifični kulturni etos i tako stvoiti jedan "sveti nebeski svod" koji bi osmislio kulturno iskustvo.**

Religija je realnost koja nezaobilazno poziva na kulturne materijale, koja se filtrira kroz simbolički konstruisane realnosti osobe i interakciju pojedinaca. Takve kulturne materijale, takav kulturni etos, Istok nikad nije stvorio. Istočnjaci si postali svjesni za svoju osobitost, u zadnjim nekoliko decenijama, kada pokušavaju artikulirati tu osobitost kao kulturni etos. Dali će uspjeti i kako bi uopće ta artikulacija trebalo izgledati, to sada niko definitivno ne zna.